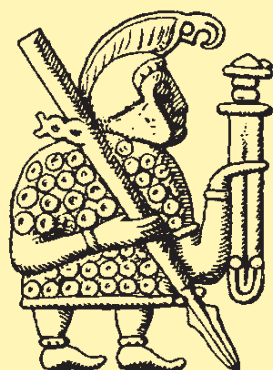

.. FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2021/1

Utgiven av

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samarbete med Historiska museet.

Fornvännen finns på webben i sin helhet från första årgången och publiceras löpande där med ett halvårs fördröjning med licens CC-BY: vitterhetsakademien.se

Ansvarig utgivare och huvudredaktör

Mats Roslund

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

mats.roslund@ark.lu.se

Redaktionssekreterare och mottagare av manuskript

Peter Carelli

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

fornvannen@vitterhetsakademien.se

Redaktörer

Herman Bengtsson, herman.bengtsson@upplandsmuseet.se

Christina Fredengren, christina.fredengren@shm.se

Åsa M Larsson, asa.larsson@raa.se

Produktion och distribution

eddy.se ab

Prenumeration

eddy.se ab

order@bokorder.se

0498-25 39 00

Helårsprenumeration i Sverige (4 häften) 300 kronor, lösnummer 90 kronor

Helårsprenumeration utlandet 350 kronor

Journal of Swedish Antiquarian Research

published by The Royal Academy of Letters, History and Antiquities

Subscription price outside Sweden (four issues) SEK 350:–

FORNVÄNNEN började utges av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien år 1906 och ersatte då *Akademiens Månadsblad* samt *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, som båda tillkommit under 1870-talets första år. Förutom i Sverige finns *Fornvännen* på drygt 350 bibliotek och vetenskapliga institutioner i mer än 40 länder.

Tidskriften är referentgranskad.

FORNVÄNNEN («The Antiquarian») has been published by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities since 1906, when it replaced two older journals which had started in the early years of the 1870s. Outside Sweden *Fornvännen* is held by more than 350 libraries and scientific institutions in over 40 countries.

The journal is peer-reviewed.

ISSN 0015-7813

Printed in Sweden by Norra Skåne Offset, Klippan 2021

Debatt

Förnyad ambitionsnivå för dokumentation av arkeologiskt läder

Den senaste forskningen kring arkeologiskt läder pekar på möjligheten att typbestämma och datera skomodeller i snäva tids spann. För att möjliggöra detta måste det läder som påträffas vid arkeologiska undersökningar antingen dokumenteras väl med standardiserade metoder för till exempel sömmars placering, eller konserveras så att man i efterhand kan bedöma vilken modell det handlar om. Tyvärr är praxis inom den svenska arkeologin idag att man varken gör det ena eller det andra, med konsekvensen att stora kulturhistoriska värden går förlorade.

Dokumentation och forskning kring arkeologiskt läder, i synnerhet skor, uppmärksammas med jämna mellanrum, ofta i samband med rapporter av större material. Norra Europa, särskilt Skandinavien, har särskilt bra bevarandeförhållanden för läder och en stor del av forskningen har också sin bas här, bland annat arbeten av Ernfrid Jäfvert och Erik Schia. Typologin för skor har traditionellt i första hand baserats på vilken förslutning skon har. Vi har därför en stor mängd dokumentation från 1900-talet med beskrivningar av fördelningen mellan till exempel frontsnörskor, sidsnörskor, remskor och knutremskängor. Denna typologi strukturerades och förfinades under 1980-talet av Olaf Goubitz som i samband med utgrävningarna i Dordrecht i Nederländerna hade tillgång till ett mycket stort material (ca 10 000 skor). Goubitz publicerade 2001 boken *Stepping through time*, vari han beskriver ett trettiotal skomodeller med respektive normala dateringsintervall (Goubitz 2001). Boken som gick igenom både dokumentationstekniker, konservering och typologi blev med tiden ett standardverk för arkeologiskt läder. Dateringarna har dock en tendens att vara ganska grova, ofta på århundraden, och de är därför inte alltid hjälpsamma för tolkningar i en större arkeologisk kontext. Den typologiska

modellen som baseras på förslutning har sina begränsningar. Bland annat blir vissa av Goubitz modeller, till exempel frontsnörskon, väldigt långlivade – flera hundra år, och täcker in ett stort antal skilda konstruktioner som förenas endast av just sin förslutningslösning. Även om en expert på skor kunde göra sammantagna bedömningar av större material, så behövdes bättre teoretiska verktyg.

Denna problematik uppmärksammades av Marquita Volken som hade arbetat med Goubitz och hade stor kännedom om det arkeologiska lädermaterialet. Hon såg att man behövde ta hänsyn till flera olika variabler – inte bara förslutningen – för att kunna skapa en typologi som var mer ändamålsenlig och som skulle fånga den variation i materialet som hon tyckte sig kunna se. Hennes utgångspunkt blev istället skons tillskärning – det vill säga vilken strategi skomakaren hade valt för att sammanfoga det tvådimensionella lädret till en tredimensionell form, den färdiga skon. När hon sedan kombinerade tillskärningsmönster med förslutning och andra särdrag, hos till exempel förstärkningar och sula, så kunde hon dela in skorna i flera hundra modeller från romersk till modern tid. Resultaten publicerades i *Archaeological footwear* (Volken 2014) som kom att bli det nya standardverket för tolkning av arkeologiskt läder.

Volkens arbete omfattar skofynd från hela Europa, och hon konstaterar att det föreligger en stor överensstämmelse mellan modeller och deras datering över stora geografiska avstånd. Hon har tolkat detta som att hantverkarnas expertis och sammanhållning genom till exempel skråväsendet har varit avgörande och att nya moden och metoder har kunnat sprida sig snabbt över kontinenten. Hon beskriver förvisso även lokala särdrag och undantag, men den stora bilden är att modellerna kan användas som tolkningsram

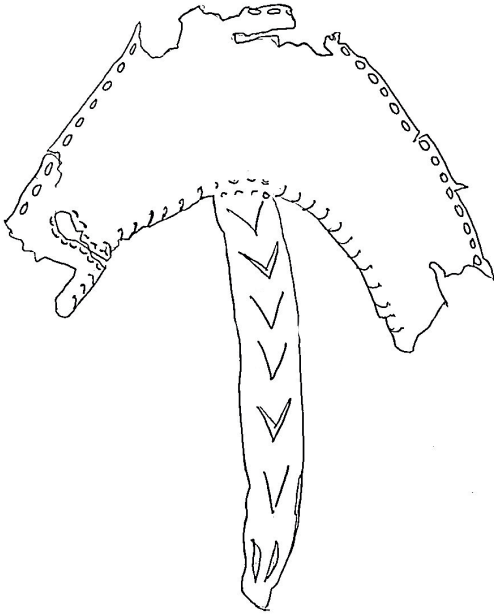

Fig. 1. Ritning av fynd från Slussen. Volken modell Armii, datering 1280–1340. Ritning: Henrik Summanen. – Drawing of a find from Slussen. Volken model Armii, ca 1280–1340. Drawing: Henrik Summanen.

och dateringsstöd. Eftersom Volken har haft tillgång till detaljerade lagerföljder i en stor mängd utgrävningar har hon kunnat datera modellerna till (i vissa fall) relativt snäva tidsramar. De tidsmässigt mest specificerade modellerna spänner över ca 25 år. Andra modeller har haft en längre livslängd, men få har en livslängd på mer än hundra år.

Under 2018–2020 har jag tillsammans med skomakare Sofia Berg arbetat med dokumentation, rekonstruktion och rapportering av en stor mängd arkeologiskt läder från utgrävningarna i Slussen, Stockholm. Materialet har muddrats och saknar därför lagerföljder och kontexter. Huvuddelen av läderfynden är medeltida och omfattar ca 700 objekt, varav ca 100 är mer eller mindre hela skor. I materialet finns också annat lädermaterial, som knivslidor, arbetsvagnar och bälten. I Slussenmaterialet hittade vi ett fragment av ett ovanläder till en modell som

Fig. 2. Rekonstruktion av sko från Slussen av modell Armii. Foto: Henrik Summanen. – Reconstructed shoe of model Armii, from Slussen. Photo: Henrik Summanen.

av Volken kallas *Armii* (fig. 1–2). Modellen är identifierbar på en mycket ovanlig tillskärning och dateras till ca 1280–1340. Den har tidigare påträffats i Sverige (Lund) och Polen (Volken 2014, s. 325). Ytterligare ett fynd verkar finnas i Uppsala, beskrivet i *Fornvännen* (Jäfvart 1937, s. 38).

Av Volkens modeller är ett hundratal medeltida, och för de dateringar som kunde vara aktuella för Stockholm betydligt färre. När vi tog oss an lädermaterialet från Slussen var det med förhoppningen att vi med hjälp av Volkens kronologi skulle kunna säga någonting mer specifikt om dateringar för lädret än vad som tidigare har varit möjligt. För ökad tillförlitlighet i bedömningen skulle vi vilja stämma av fyndmaterialet från Slussen mot ett geografiskt närliggande material med känd datering, och på så sätt uppnå en kalibrering mot Volkens modeller. Det fanns ju en möjlighet att Stockholm hade en

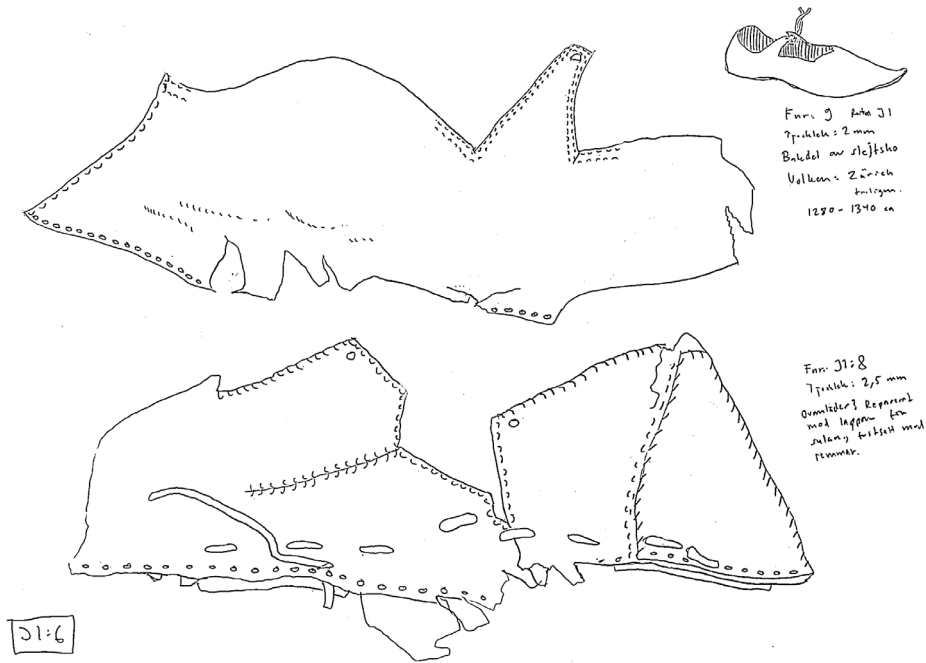

Fig. 3. Exempel på dokumentation av arkeologiskt läder. Olika sömmar markerade med respektive tecken. Ritning: Henrik Summanen. – Example of documentation of archaeological leather. Different seams are drawn with different representations. Drawing: Henrik Summanen.

annan relativ kronologi, eller att det existerade rapporterat material som Volken inte hade med i sin studie. Frågorna blev många och när vi började leta efter dokumenterat läder i Mälardalen såg vi snart att det skulle komma att bli ganska svårt att använda detta som utgångspunkt. Det var ett för litet material som hade dokumenterats på ett sätt som möjliggjorde jämförelser med Volkens studie.

Det mest närliggande materialet är från Helgeandsholmen (på andra sidan om Gamla Stan från Slussen sett) men detta är inte rapporterat. Det omfattande materialet har bara översiktligt beskrivits i boken *Helgeandsholmen – 1000 år i Stockholms ström* (Dahlbäck 1982). Andra större dokumentationsmängder av svenskt medeltida läder finns i *Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer: fyndstudie* (Broberg & Hasselmo 1981), men här handlar det också om beskrivningar av skomodeller som tar sin utgångspunkt i förslutning. Vi hittade några C-uppsatser och

andra skandinaviska publikationer men utan att få svar på våra frågor – de bedömdes ligga för långt ifrån vårt material. Eftersom många av beskrivningarna är genomförda långt innan det fanns en praxis för specifika tecken för olika sömmar eller att en väldefinierad typologi var på plats, så var materialet svårbedömt. Vi vände oss då direkt till utgrävningsföretagen för att se om det fanns material som ännu inte rapporterats, men som daterats. I en del fall visade sig detta stämma. Det fanns förvisso ganska stora mängder läder, men det hade inte rapporterats och man hade ännu inte analyserat lagerföljden så det skulle dröja innan vi kunde få ett bättre referensmaterial. Vi fick också höra att den dokumentation man hade för avsikt att göra i första hand handlade om fotografering, och i vissa fall avritningar.

Här är det på sin plats med en liten utläggning om dokumentation av arkeologiskt läder. Om man ska kunna analysera läderfynd behöver

det dokumenteras ordentligt. En bestämning av modell i enlighet med Volkens kronologi kräver att man kan säga någonting om hur tillskärningen av skon sett ut, och om var förstärkningar och förslutningar har suttit – och i en del fall med vilken teknik de har sytts fast. Eftersom det är olika typ av sömmar på olika ställen på skon, så är det detta som skapar möjlighet att bedöma inte bara hela skor, utan även fragment. God dokumentation innebär att lädret i platt tillstånd behöver ritas av sett från skons insida. Medeltida skor är ju vändskor och sömmarna befinner sig alltid (i stort sett utan undantag) på insidan av skon. Detta kräver att den som dokumenterar har förståelse för de olika typerna av sömmar som de medeltida skomakarna använde, och vilka avtryck dessa ger i lädret (fig. 3). Man använde olika typer av söm för att fästa en kantremsa, sy fast en förstärkning, foga ihop två delar av ovanläder eller sätta fast ovanlädret på en sula. Om man fotograferar lädret kommer i de flesta fall inte dessa sömmar att framträda tydligt nog. De kräver ofta en noggrann granskning av en van bedömare. På en del modeller övergår en viss typ av söm i en annan, och på ett läderfragment kan detta vara avgörande för bestämning i enlighet med Volkens modellindelning. Det är också möjligt att identifiera modeller på väldigt små fragment, eller att med hjälp av särdrag som bara existerar för vissa modeller ändå ge en datering, till exempel Armii-skön i denna artikel. Skor med remförslutning i slitsar längs kanten på ovanlädret förefaller som ytterligare ett exempel vara obefintliga, eller mycket ovanliga, efter 1350.

Annan information som kan vara användbar är lädrets tjocklek och sort – det vill säga vilket djur lädret kommer från, samt olika avtryck och intryckningar i lädret. De tecken som vid dokumentation används för att beskriva olika typer av sömmar har utvecklats över tid, men beskrivits bäst i Goubitz (2001, s. 36–37).

Bland arkeologiskt läder är det ganska gott om fragment från skor som har plundrats, skurits av eller på andra sätt modifierats av en skoflickare eller en användare. Det är ju ofta i avfallet man hittar läder. Någon kan till exempel ha skurit av ett skaft för att använda det värdefulla och oförstörda lädret till någonting annat, men

sedan kastat bort den utslitna sulan och nederdelen. I dessa fall är det ännu viktigare att det finns detaljerad beskrivning om sömmarna och deras placering. Ett fotograferat ovanläder ger inte alls denna information. Om vi inte kan se på dokumentationen om en bit är en avkapad kant, en skarvbit eller en kantbit är det nästan omöjligt att bedöma vilken typ av skor det handlar om. Detsamma gäller om vi inte kan se om de hål som finns i lädret har används som snörhål, som slitsar för en rem eller som utgångshål för knutremmar – det kan vara helt avgörande för dateringen av objektet. En god dokumentation är därför avhängig både god beskrivning och avritning av lädret i plan, sett från insidan. Detta kan anses särskilt viktigt eftersom man inom arkeologin i många fall väljer att betrakta läder som massmaterial, som alltså inte konserveras och sparas på museer. Detta förfarande hade möjligen kunnat anses acceptabelt om man innan kassering hade genomfört en god dokumentation av lädret, i enlighet med det samtida kunskapsläget. Idealet är förstås fortfarande att man både dokumenterar och konserverar – en stor mängd av det läder som grävdes upp på Helgeandsholmen finns ju fortfarande tillgängligt, frystorkat, på Stockholms stadsmuseum – det är bara inte registrerat eller dokumenterat.

Oavsett om Volkens kronologi är korrekt för Mälardalen eller inte, det mesta tyder ju i nuläget på att den är det, så är Sveriges arkeologi i behov av en uppräckning när det gäller läder och läderdokumentation. I nuläget är det stora värden kulturhistoria som går förlorade. En motsvarande hantering av till exempel järn eller keramik hade aldrig godtagits.

Dokumentation och analys av lädermaterial från Slussen förväntas vara färdigt under 2020.

Referenser

- Broberg, B. & Hasselmo, M., 1981. *Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer: fyndstudie*. Rapport Medeltidsstaden nr 30. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.
- Dahlbäck, G. (red.), 1982. *Helgeandsholmen – 1000 år i Stockholms ström*. Stockholm.
- Goubitz, O., 2001. *Stepping Through Time: Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800*. Zwolle.

Jäfvert, E., 1937. Skor och skomakeriteknik under medeltiden. *Fornvännen* 32:27–58.
Volken, M., 2014. *Archaeological Footwear*. Zwolle.

Henrik Summanen

Stora Gatan 4a
SE-722 12 Västerås
henriksummanen@gmail.com